

Po pročtení seznamu 33 dotazů zůstává čtenáři, seznámenému alespoň povšechně s problematikou sociologického výzkumu, jedna zásadní otázka: jaký teoretický základ se za Trávníčkovým šetřením skrývá? Kniha dává opět odpověď vyvolávající dosti rozporuplný dojem. Její první část pod názvem „Rámce“, která by měla teoretická úskalí vyřešit a přesvědčit o vhodném výběru metodologie pro výzkum, je spíše sbírkou tu kratších tu delších textů nařukávajících, co všechno by se o čtení, knize a internetu také dalo napsat: dozvíme se tak, kdy vznikla beletrie (je nutné tuto otázku vyřešit, pokud se ptám běžného současníka, proč beletrii čte? Nebo podle čeho si ji vybírá?); že byla beletrie dříve považována za škodlivou – ohrožující zejména genitálie a peristaltiku, vlastně podobně jako mnohými dnes internet; něco o Kantovi (asi proto, že se po něm zmiňuje Bourdieu); že přechod ze svitku na kodex byl mnohem významnější než z kodexu na obrazovku počítače (osvětlí to způsoby čtení současného uživatele internetu?); představí se nám různorodě vybrané pojmosloví týkající se zejména uživatelů internetu (které ovšem není v analýze výsledků výzkumu nijak zvláště využíváno – jako např. právě pojem internaut, jenž má alespoň tu čest, že je zmíněn i jeho „autor“, na rozdíl třeba od „prosumenta“, který se v knize podobné etiky vědecké práce nedočkal), nebo jak Google obešel autorská práva zveřejněním své databáze knih skenovaných ve spolupráci s univerzitními knihovnami. Vše Trávníček nadhazuje jen povrchně, a především, jak naznačeno: namísto toho, aby se řešily otázky, jak provést výzkum a co se jím sleduje, rozvíjí se nám před očima „nápadník“, co všechno zajímavého by se také dalo.

Jako výzkumu pevný teoreticko-metodologický základ, publikaci chybí – čtenář. Už při velmi zběžném prolistování knihy zůstáváme na rozpacích, komu je vlastně informace o tom, co český národ čte, určena. Laikovi připadne jistě nepřehled-

né množství grafů, tabulek a nedostatečně komentovaných dat, odborníka překvapí stručná „Shrnutí“ na konci každé kapitoly. Zjištěné výsledky se poněkud únavně opakují, což není překvapivé: ve chvíli, kdy sám design výzkumu nemůže přinést žádná zjištění, která by se dala problematizovat, srovnávat, diskutovat, a kdy výsledky nepřinesly než intuitivně předpokládané – že čteme knihy, ale trochu méně (2007 – 83 %, 2010 – 79 %), nebo že když máme méně peněz (asi? Odhaduje se to z toho, že přišla celosvětová finanční krize), začneme na knihách šetřit (2007 – 71 %, 2010 – 46 %), nelze než k dosažení potřebného objemu na monografii neustále shrnovat již řečené a „oslňovat“ grafy.

Dovolme si shrnutí i my: celkově působí publikace především dojmem „honu na body“, což se stává v českých krajích sice pochopitelným, a vlastně o to smutnějším standardem. Na skutečnou zprávu o unikátnosti českého čtenářství, které by mohlo být kulturně cennější součástí národní identity než hokejová mistrovství a chalupaření, bohužel stále čekáme.

Marta Svobodová

Guy Standing: *The Precariat. The New Dangerous Class*

London, Bloomsbury Academic 2011, 192 s.

Příchod ekonomické krize zviditelnil či umocnil některé rysy současných společností, a je nyní na sociální vědě, jestli a jak se s nimi bude vyrovnávat. Příkladem toho, jak lze kontext současné krize využít k sociologické analýze, která současně míří do sféry sociální kritiky a politických doporučení, je právě recenzovaná publikace G. Standinga. Její téma se současnou ekonomickou situací sice úzce souvisí, nicméně kniha sleduje především obecnější souvislosti, které současné krizi předcházely, a míří i za následky, které ji bezprostředně

provází. Jde v ní o jedno z klasických témat moderních sociálních věd: jak současné ekonomické procesy mění třídní strukturu vyspělých společností? Publikace s ohledem na své téma mohla být pojata různým způsobem – ať už jako empirická studie zachycující trendy v proměně třídní struktury společnosti, jako sociálně teoretická analýza mapující širší souvislosti této transformace nebo jako politická teorie zabývající se hodnotovými soudy a argumentující s pomocí morálně-filosofických kategorií. Standingova kniha propojuje zejména poslední dvě zmíněné perspektivy.

Název dává tušit, že publikace se vědomě inspiruje marxisticky orientovanou analýzou (sociálních patologií) západních společností, když v kontextu jejich socioekonomických vztahů identifikuje novou znevýhodněnou sociální třídu – prekariát. Jde o relativně nedávný fenomén, který se teprve rozvíjí (i když jeho obrysy už jsou pevně dány). Také proto stále ještě nedošlo k tomu, aby se tato sociální vrstva – řečeno s Marxem – stala „třídou pro sebe“ neboli sebe-vědomým aktérem. Nebezpečí podle Standinga spočívá právě v tom, že prekariát sám sebe jako třídu nebo homogenní skupinu existující globálně nepochopí, nestane se aktivním tvůrcem změn stávajících sociálních trendů, a naopak podlehne svým vlastním vnitřním tenzím a systému vnější sociální kontroly, která je u něj uplatňována s nezvyklou intenzitou. Jinými slovy, že namísto změny současného stavu, který autor nazývá „politikou inferna“ (*politics of inferno*), nedojde ke změně a společnosti se nebudou ubírat směrem k „politice ráje“ (*politics of paradise*). Právě popis těchto dvou stavů tvoří předposlední a poslední ze sedmi kapitol knihy a patří ke zmíněné politickoteoretické složce. Předcházející kapitoly lze označit za více analytické a orientované na to, jak autor prekariát definuje, proč se tato sociální skupina stále rozšiřuje, jak souvisí prekariát s migrací, a konečně i s proměnou kategorie práce v současných společnostech.

Jedna z klíčových částí knihy je ta, která se věnuje samotné definici prekariátu. Standing především vymezuje prekariát jako svébytnou socioekonomickou skupinu, která vznikla v důsledku působení procesů globalizace na třídní struktury národních států. V důsledku toho lze nyní podle Standinga ve vyspělých společnostech identifikovat sedm různých sociálních skupin či úrovní: elitu (skupina nejbohatších lidí); tzv. salariát (malá skupina velmi dobře a stabilně placených profesionálů); profesionální technicky vzdělané specialisty; a zmenšující se původní dělnickou třídu (zejména manuálně pracující zaměstnanci). Za těmito čtyřmi sociálními vrstvami následuje prekariát, za kterým stojí už pouze nezaměstnaní a sociálně nepřizpůsobiví jako poslední dvě socioekonomické vrstvy společnosti. Podle přesnější definice pak dle Standinga prekariát zahrnuje lidi, kteří postrádají sedm forem pracovního zajištění, které bylo typické pro agendu sociální demokracie a odborového hnutí v průmyslovém věku. Jde o adekvátně placené příležitosti na pracovním trhu; ochranu před svévolným propuštěním ze zaměstnání; možnost kariérního postupu; zdravotní pojištění a zajištění bezpečnosti práce; možnosti získávat při práci další dovednosti a kompetence; mít stabilní příjem; a konečně mít možnost se organizovat a hájit své zájmy kolektivně na trhu práce. Právě absence těchto možností podle Standinga jednoznačně definuje prekariát jako novou sociální třídu, kterou lze z politického hlediska vymezit jako tzv. neúplné občany (*denizens*), tedy jako klasické občany (*citizens*) zbavené části sociálních a politických práv, nicméně už nespádající do kategorie cizinců (*foreigners, aliens*).

Standing stručně nastiňuje i procesy, skrze které se prekariát rozšiřuje. Těmto procesům i příčinám rozšiřování prekariátu se věnuje další kapitola, ve které autor propojuje sociální procesy globalizace s politickými faktory a upozorňuje na jejich institucionální pozadí (působení mezinárod-

ních organizací, strategie jednotlivých národních států, neoliberální reformy a proměny ekonomických přístupů v řízení organizací). Současně s tím je jako jeden z faktorů zmiňována i právě probíhající ekonomická krize. V té nicméně Standing spíše než nastartování či razantní proměnu všech procesů vedoucích ke vzniku prekariátu spatřuje pouze jejich urychlení.

Které sociální skupiny mají největší pravděpodobnost svého „pádu“ do prekariátu? Ohroženy jsou podle Standinga vlastně všechny sociální kategorie, nejvíce však ženy, sexuální nebo etnické menšiny, mladí nebo naopak starší obyvatelé, kteří se hůře přizpůsobují měnícímu se prostředí a čelí trendu propadu v penzijních systémech národních států. Standing se nicméně věnuje i proměnám (zejména komodifikaci) současného vzdělávacího systému ve vyspělých zemích, který se existenci prekariátu nejen přizpůsobuje, ale velkou část svých absolventů již pro vstup do této socioekonomické třídy přímo předurčuje. Zde má Standing na mysli především masu povrchně vzdělaných, pro konkrétní praktické zařazení určených absolventů-specialistů, kteří mají při ztrátě zaměstnání pouze omezenou schopnost uplatnění v jiném odvětví či dokonce příbuzné disciplíně. S absencí schopnosti univerzalistického kritického myšlení se následně pojí i jejich slábnoucí schopnost vytváření účinného tlaku na zaměstnavatele a kolektivní obhajoby svých zájmů.

Samostatná část knihy je věnována problému migrace v souvislosti s procesy globalizace a proměnami pracovních trhů v pozdním kapitalismu. Podle Standinga jsou migranti právě tou nejzranitelnější skupinou, která současně tvoří nejpevnější součást současného ekonomického systému produkujícího prekariát: přestože jim už formálně nejsou odírána některá základní lidská a politická práva, reálně se jejich postavení jako socioekonomické skupiny zhoršuje. Jejich nízký sociální kapitál, často nejistý právní status a již tak špatné

ekonomické postavení z nich dělají ideální kandidáty pro novou třídu i subjekt podezřelý v očích většinového obyvatelstva. Jedním z průvodních jevů procesu prekaritizace migrantů je vztah většinového obyvatelstva k této sociální skupině, který je určován mj. mediální praxí nebo strukturou výběru a redistribuce daní ve většině vyspělých zemí, které zanechávají u „běžných“ občanů pocity nepřátelství k „cizincům“ a současně dávají vzniknout silným konfliktním liniím uvnitř prekariátu samotného. Tato situace samozřejmě nezůstává bez odezvy u populistických – přesněji řečeno krypto-fašistických – politických subjektů, které již téma migrace převzaly za své.

Poněkud netradičně je téma prekariátu a obecně socioekonomického rozvrstvení společnosti vztaheno k problému času: podle Standinga se prekariát mj. vyznačuje tím, že je více než jiné sociální skupiny vystaven časovému stresu. Intenzifikace práce, specifický způsob odměňování práce prekariátu (*salary* vs. *wage*), nárůst paralelních úkolů a činností (*multi-tasking*), rozpliznutí pracovního místa mimo instituce a proměna volného času na pracovní – to vše vytváří silný tlak na časoprostorové struktury současných zaměstnanců.

Jak už bylo zmíněno, podstatnou část knihy tvoří popis stávajícího politického kontextu, který ke vzniku a vývoji prekariátu vytváří podmínky a stimuluje jeho rozšiřování. Standing zdůrazňuje několik rysů: prvním z nich je společnost dohledu. Navzdory oficiálnímu diskurzu svobody a lidských práv se podle něj současné společnosti vyznačují především neovladatelnou touhou po sociální kontrole. Právě neoliberální důraz na osobní odpovědnost, soutěžení mezi individui a averze vůči jakémukoli kolektivitě dává růst sociální a politické kontrole – ať už prostě ve formě symbolického násilí vůči alternativním životním stylům nebo politických ideologiím, při využívání soukromí obyvatel pro komerční účely, nebo skrze fyzickou kontrolu a repre-

si „nepřízřusobivých“ skupin obyvatel. Jedním z průvodních jevů této kontroly je tak stále intenzivnější pronikání vládních či komerčních struktur do soukromí občanů – ať už ve formě husté sítě pouličních kamer, kontrole internetu a sociálních médií, transferu osobních dat mezi institucemi a korporacemi, dohledem ve školách, disciplinaci na pracovišti a podobně. Institucionálním vyústěním těchto trendů je ustavení tzv. libertariánského paternalismu v současných společnostech, kdy se vlády pomocí nejrůznějších cílených pobídek skrze tzv. „architekturu voleb“ (*architecture of choices*) snaží v masovém měřítku ovlivňovat a kontrolovat chování svých občanů.

V neposlední řadě je politický kontext prekariátu určován rovněž masmédií, které jeho obraz spoluutvářejí: díky nízkému socioekonomickému statusu prekariátu i významnému množství migrantů, který je v něm zahrnut, je tak převažující mediální obraz této vrstvy negativní. V době zrychlení masmediálního toku a zvýšené „klipovitosti“ žurnalistické produkce převládají obrazy této sociální vrstvy jako na státu závislých, hloupých, neschopných, líných a nezdánlivě kriminálních existencí fungujících na úkor „slušných občanů“, kteří potřebují dohled specialistů a donucení ze strany politiků a úředníků, aby vůbec vykonávali svoji práci.

Konečně po analýze současné situace přichází Standing s výčtem možných řešení, která v obecné rovině spočívají na univerzální realizaci hesla svoboda – rovnost – bratrství a v obnovení republikánského pojetí svobody ve smyslu schopnosti kolektivního jednání. Jedním z principů, který je podle Standinga nezbytné uplatnit, je zrovnoprávnění prekariátu se zbytkem společnosti ve smyslu jeho politických a sociálních práv a jeho dekriminlizace. Dalším krokem je reforma stávajícího vzdělávacího systému a zvrácení komodifikujícího trendu, který v něm v současnosti převládá. Podstatná je samozřejmě rovněž změna v samotné struktuře práce a jejím sociál-

ním (politickém) oceňování v našich společnostech: zde Standing mimo zvýšení pracovní svobody, prodlužování pracovních smluv, podpory kolektivního vyjednávání a zvýšení zaměstnaneckých práv naopak požaduje plnou komodifikaci práce. Má tím na mysli zrovnoprávnění trhu práce s jinými oblastmi podléhajícími zákonu nabídky a poptávky, v tomto případě ve smyslu zvyšování odměny za práci, kterou nikdo nechce vykonávat. V dalších krocích Standing v podstatě nabízí přehledku ekonomických řešení, se kterými přichází současné politické síly nalevo od sociální demokracie: zavedení Tobinovy daně, redistribuci finančního kapitálu skrze univerzální základní příjem pro všechny nebo obnovu role veřejných statků ve společnosti.

Obecně lze komentáře k publikaci sumarizovat jako pozitivní i negativní. K prvnímu typu patří systematický přehled různých aspektů obecných změn, kterými prochází současný trh práce i společnosti ve svém celku – změn, které se dotýkají většiny z nás, ať už jde o zvyšování podílu „osobního ohodnocení“ ve mzdách, nebo „projektfikace“ dříve běžných zaměstnaneckých rolí. Standing dále přesvědčivě ukazuje, že mnoho současných fenoménů našich společností – nárůst nového, tentokrát pravicového, populismu ve formě re-feudalizačních snah, neoliberálních politik rámovaných „tradičními hodnotami“ nebo více či méně otevřeného fašismu a xenofobie má mnohem hlubší základy, než jaké nám média či „mediální vědci“ často předkládají. Sociální a politická analýza tak jdou ruku v ruce – Standing ukazuje, že za současnými sociálními patologiemi mj. stojí i konkrétní politické projekty a ideologie, které je pak rovněž zpětně legitimizují. Dále pak, na rozdíl od mnoha dalších kritických textů, přichází i s návrhem politických a sociálních změn, které na předchozí analýzu rozumně navazují.

Na straně druhé je text – i ve své sociálně-teoretické či konceptuální části – poněkud esejistický až povrchní, přičemž

jednotlivé popisované fenomény jsou často předkládány ne jako systematizované koncepty zasazené do kontextu tradice sociálních věd, ale spíše jako ilustrované příklady (často pouze na britských, tedy z hlediska Evropy poněkud specifických, reáliích). Jak už bylo řečeno, publikace se nesoustřeďují na systematickou práci s daty – nicméně

ny dnes již nejsou (alespoň akademické) veřejnosti zcela neznámé, bylo by možná vhodnější se jimi zabývat, byť třeba v menší šíři, podrobněji. Jsou to totiž často právě případové studie a detailní empirická šetření, která mohou poskytnout silné argumenty nejen kritickému myšlení, ale i konkrétní sociální či politické reformě.

Jiří Navrátil